

เจตสิกปรমัตถ

เจตสิก เป็นสภาวะธรรมอย่างหนึ่ง บังเกิดในจิตและประพัตเนื่องด้วยจิต เป็นองค์ประกอบจิต (Mental Factors) ดังได้กล่าวแล้วว่า จิตมีหน้าที่รวมอรรถ กระทบเท่านั้น เช่น เมื่อรูปกระทบจักขุปสาท เกิดจักขุวิญญาณคือจตฺรเหฺน หรือเสียง กระทบโสตปสาทเกิดโสตวิญญาณคือจตฺรฺโดยน แลวจิตนหนักตบ แต่จิตเกิดใหม่สืบ เนื่องทำให้รู้ต่อไปว่า สวयงามดีชวชอบไม่ชอบออกไปอีกเป็นประการต่าง ๆ นั้น ก็ โดยเจตสิกธรรมที่เกิดชนประกอบจิตปรุงแต่งนำไป มีบทบาทสำคัญนำกล่าว เช่น เวทนาเจตสิกและสัญญาเจตสิกซึ่งเป็นนามชนในชนธ & ทุกครงทจิตเกิดชน เวทนา ความเสวยอารมณ์ชอบไม่ชอบหรือเฉย ๆ และสัญญาความรู้จำได้กเกิดชนพร้อมด้วย เป็นองค์ประกอบจิต เนื่องจากสัญญาความรู้จำไดกเกิดชนพร้อมด้วย ความเสวยอารมณ์ จึงก่อให้เกิดตณหา ความปรารธนาอยากได้แต่ทตทชอบไปตาม สัญญาความรู้จำ จेतสิกอนทเขาประกอบรวมด้วยกปรุงแต่ง กระทำกรรมลงนำจิต ไปตามปรารธนา เป็นบุญบาปดีชวชอบไม่ชอบเกิดชนเป็นไปต่าง ๆ เจตสิกเป็นองค์ ประกอบสำคัญดังกล่าวน ท่านจึงได้จำแนกจิตออกเป็น ๘๘-๑๒๓ ดวง ตามลักษณะดัง กล่าวมาแล้วในเรื่องจิตข้างตน เจตสิกธรรม คือองค์ประกอบจิต จึงเป็นสารสำคัญ ทควรศึกษา

เจตสิกมีลักษณะสำคัญ ๕ ประการ คือ ๑. เกิดพร้อมกบจิต ๒. ตบพร้อม กบจิต ๓. มีอารมณ์เดียวกันกบจิต และ ๔. มวลทุกุทอาศัยเดียวกันกบจิต ต้องมีลักษณะ ๕ นพร้อมกัน ไม่ขาดลักษณะใดลักษณะหนึ่งเลย ตัวอย่างเช่น เมื่อมีการ กระทบอารมณ์ จิตกเกิดชน เจตสิกกเกิดชนพร้อมด้วย เมื่อจิตนหนักตบลง เจตสิกกตบ ลงพร้อมด้วย เหมือนแสงไฟปรากฏชนความร้อนกปรากฏชนด้วย เมื่อแสงไฟดับลง ความร้อนกตบลงด้วย จิตมีอารมณ์ใด เจตสิกกมีอารมณ์นั้น เช่น จักขุวิญญาณ (จิต) มีรูปเป็นอารมณ์ เจตสิกกมีรูปเป็นอารมณ์ด้วย คือ ชอบไม่ชอบหรือเฉย ๆ ในรูปนั้น จักขุวิญญาณอาศัยจักขุปสาทเป็นทเกิด เจตสิกทเป็นองค์ประกอบของจักขุวิญญาณก

อาศัยจักษุปรำด่าทอเป็นเหตุเกิดเช่นเดียวกันกับจิต ตามธรรมชาติแล้วจิตกับเจตสิกเป็นสหชาติ
ธรรมชาติแยกจากกันไม่ได้ กล่าวคือจิตจะเกิดโดยปราศจากเจตสิก หรือเจตสิกจะเกิดโดย
ปราศจากจิตนั้นไม่ได้ ต้องเกิดดับพร้อมกันเป็นสหชาติธรรมชาติธรรม แต่ในการศึกษา
จำต้องแยกกันกล่าว เพื่อให้เห็นลักษณะแต่ละอย่าง

เจตสิกมีลักษณะเป็นลักษณะเฉพาะตัว แตกต่างกันอยู่ ๕๒ ประการ จึงจัดเป็น
เจตสิก ๕๒ ดวง แบ่งออกเป็น อัญญาสมานาเจตสิก ๑๓ อกุศลเจตสิก ๑๔ และ
โสภณเจตสิก (กุศล) ๒๕

๑. อัญญาสมานาเจตสิก ๑๓ โดยปราศจากลักษณะลักษณะกลาง ๆ ไม่
เป็นบุญ, บาป, กุศล, อกุศล, แต่เข้าร่วมกับฝ่ายอกุศลหรือฝ่ายกุศลได้ แบ่งออก
เป็น ๒ พวกคือ สัพพจิตตสาธารณเจตสิก ๗ และ ปกิณณกเจตสิก ๖

ก. สัพพจิตตสาธารณเจตสิก ๗ ได้แก่ (๑) ผัสสะ ธรรมชาติการกระทบ
ทบอารมณ์ (๒) เวทนา ธรรมชาติการเสวยอารมณ์ (๓) สัญญา ธรรมชาติที่จำ
อารมณ์ (๔) เจตนา ธรรมชาติที่กระตุ้นเตือนชักชวนล้มปยุตตธรรมให้ทำหน้าที่
(คือชักจูงล้มปยุตตธรรมให้มุ่งตรงต่ออารมณ์ (๕) เอกัคคตา ธรรมชาติที่ตั้งบตั้งอยู่
ในอารมณ์เดียว (๖) ชวตันทริย ธรรมชาติที่รักษาล้มปยุตตธรรมให้ตั้งอยู่ตามอายุ
(๗) มนสิการ ธรรมชาติที่มุ่งแนะนำล้มปยุตตธรรมสู่อารมณ์ คือการกระทำอารมณ์
ให้แก้จิต

เจตจิตทั้ง ๗ นี้ เกิดรวมกับจิต ๘๘-๑๒๑ ทุกดวง จึงได้ชื่อว่า สัพพจิตต-
สาธารณเจตสิก

ข. ปกิณณกเจตสิก ๖ ได้แก่ (๑) วิตก ธรรมชาติที่คิดและยกล้มปยุตต-
ธรรมขึ้นสู่อารมณ์ (๒) วิจาร์ ธรรมชาติที่เคล้าคลึงประคองจิตให้อยู่ในอารมณ์
(๓) อธิโมกข์ ธรรมชาติที่ตัดดินอารมณ์ (๔) วิริยะ ธรรมชาติที่เพียรเพื่อให้ได้อารมณ์
(๕) ปีติ ธรรมชาติที่ปลื้มยินดีในอารมณ์ (๖) ฉันทะ ธรรมชาติที่พอใจในอารมณ์
ปกิณณกเจตสิกเกิดรวมได้เฉพาะกับจิตบางดวง ที่ประกอบด้วยเจตสิกอันมี

ลักษณะไม่เป็นปฏิปักษ์ต่อกัน กล่าวคือ เจตสิกใดมีลักษณะเป็นปฏิปักษ์ต่อกันก็เข้ารวมกันไม่ได้ ส่วนที่ไม่ขัดกัน ก็เข้ารวมกันได้ เช่น วิจิกจนาเจตสิกอันมีลักษณะตั้งดีไม่แน่ใจ ประกอบอยู่ในจิตดวงใด ฌริโมกข์เจตสิกอันมีลักษณะตัดสิ้นเด็ดขาดก็เข้าประกอบกับจิตนั้นรวมด้วยวิจิกจนาเจตสิกย่อมไม่ได้ หรือเวทนาที่เสวยอารมณ์เป็น โทมนัสเสียใจ บีติเจตสิกอันมีลักษณะปลานปลมยนิบัติ ย่อมจะเข้าประกอบจิตร่วมกับเวทนา โทมนัสไม่ได้ แต่ถ้าวาทานนั้นเป็น โทมนัสยินดีร่าเริง บีติเจตสิกก็เข้าประกอบร่วมด้วยได้

หลักที่ควรจำเกี่ยวแก่อัญญาสมานาเจตสิก ๑๓ ก็คือ

(๑) สัพพจิตตสาขารณเจตสิก ๗ นั้น เกิดประกอบจิตทุกดวงทั้ง ๘๘ หรือ ๑๒๑ ไม่มียกเว้น

(๒) ปกิณณกเจตสิก ๖ เกิดประกอบจิตได้ทุกประเภท แต่มียกเว้นไม่เข้าประกอบกับจิตบางดวง ทมลักษณะต่างกันหรือรวมกันไม่ได้

๒. ออกุศลเจตสิก เป็นธรรมชาติที่ทำให้จิตเศร้าหมองเสียคือลธรรมนำไปทางบาปอกุศล มีอยู่ ๑๔ ดวง โดยแบ่งออกเป็น โมจตุกะ ๔ โลตีกะ ๓ โทจตุกะ ๔ ถิกะ ๒ และ วิจิกจนา ๑ เจตสิก ๑๔ ดวงนี้เกิดกับจิตที่เป็นอกุศลฝ่ายเดียวเท่านั้น ไม่เกิดกับจิตอื่น

ก. โมจตุกะ ๔ คือ (๑) โมหะ ธรรมชาติที่หลงไม่รู้ความจริงตามลักษณะของอารมณ์ (๒) อหิริกะ ธรรมชาติที่ไม่ละอายต่อบาปทุจริต (๓) อนินตตัปปะ ธรรมชาติที่ไม่กลัวต่อบาปทุจริต (๔) อุกุฏัจจะ ธรรมชาติที่ฟุ้งซ่านรับอารมณ์ไม่มั่น ออกุศลจิต ๑๒ ดวงเกิดขึ้นครังใด โมจตุกะ ๔ นี้ต้องเกิดประกอบด้วยเสมอ

ข. โลตีกะ ๓ คือ (๑) โลภะ ธรรมชาติที่อยากได้ รักติดพันในอารมณ์ (๒) ทิฏฐิ ธรรมชาติที่เห็นผิดจากความเป็นจริง (๓) มานะ ธรรมชาติที่มความถือตัว โลตีกะ ๓ เกิดประกอบเฉพาะ โลกมุขจิต ๘ ดวง

ค. โทจตุกะ ๔ คือ (๑) โทสะ ธรรมชาติที่โกรธประทุษร้าย ไม่ชอบใจในอารมณ์ (๒) อีสสา ธรรมชาติที่ไม่อยากให้ผู้อื่นดีกว่าตน (๓) มัจฉริยะ ธรรมชาติที่ตระหนี่หวงแหน (๔) กุกกุจจะ ธรรมชาติที่เสียใจ

ในอกุศลที่ได้ทำไปแล้ว และในอกุศลที่มีได้ทำ โทษตุกะ ๔ เกิดประกอบ โดยเฉพาะ โทษมูลจิต ๒ ดวง

ง. ถิทุกะ ๒ คือ (๑) ถินะ ขรรษชาติที่ทำให้จิตเชื่อมซึม ท้อถอยจากความเพียร (๒) มัทธะ ขรรษชาติที่ทำให้จิตใจหดหู่วงเหงาหาวนอน เจตสิก ๒ ดวงนมัสภาพคล้ายคลึงกันมาก แยกออกจากกันโดยชัดแจ้งไม่ได้ จึงใช้ควบคู่กันอยู่ เสมอและเกิดประกอบอกุศลจิต ๕ ดวง ที่เป็นสังขาริกโดยมีการชักจูง

จ. วิจิกิจฉา ๓ คือ ขรรษชาติที่สงสัยดั่งเดและไม่แน่ใจ เช่นสงสัยในพระรัตนตรัย ในกรรมว่ามีจริงเป็นจริงหรือ เจตสิกดวงนี้เกิดประกอบโมหมูลจิต ๓ ดวง ที่สัมพันธ์ด้วยวิจิกิจฉา

หลักที่ควรจำเกี่ยวแก่ออกุศลเจตสิก ๑๔ ดวง คือ

(๑) โมจิตุกะ ๔ ประกอบกับอกุศลจิตทุกดวง ทุกครั้งทอกุศลเจตสิกเกิด โมจิตุกะ ๔ ต้องเข้าประกอบพร้อมกันด้วย

(๒) ถ้าอกุศลจิตนั้นเป็นโสภมูลจิต โสติกะ ๓ ก็เข้าประกอบร่วมตามสมควร

(๓) ถ้าอกุศลจิตนั้นเป็นโทสมูลจิต โทษตุกะ ๔ ก็เข้าประกอบร่วมตามสมควร

(๔) ถ้าอกุศลจิตนั้นเป็นสังขาริก ต้องมีการชักจูงจึงเกิดได้ ถิทุกะ ๒ ก็เข้าประกอบ

(๕) ถ้าอกุศลจิตนั้นเป็นโมหมูลจิตประกอบด้วยความสงสัยไม่แน่ใจ วิจิกิจฉา เจตสิกก็เข้าประกอบ

ทว่าเข้าประกอบร่วมด้วยตามควรนั้น ขอให้เข้าใจว่าเจตสิกในกลุ่มนั้น บางดวงอาจเข้าประกอบหรืออาจไม่เข้าประกอบตามสภาวะที่เป็นอยู่ในขณะนั้น เช่นขณะโกรธทำโทษเด็กเพื่อสั่งสอนให้ประพฤติดี โทษเจตสิกเข้าประกอบ แต่อิสสาเจตสิก (ความริษยา) หรือมัจฉริยะเจตสิก (ความตระหนี่เหนียวแน่น) มิได้เข้าประกอบ โทษจิตในขณะนั้น แม้จะเป็นเจตสิกในกลุ่มโทษตุกะ ๔ ด้วยกัน แต่สภาวะของโทษอิสสา และมัจฉริยะนั้นต่างกัน จึงเข้ารวมพร้อมกันไม่ได้

๓. โสภณเจตสิก ๒๕ ขรรษชาติหรือสภาวะที่ทําจิตให้มุงได้ ตั้งอยู่ใน
คํัดขรรษมีการเว้นจากบาปทุจริตต่าง ๆ เป็นไปในทางบุญกุศล แบ่งออกเป็น
โสภณสาธารณะ ๑๕ วรรติ ๓ อปัมัญญา ๒ และ บัญญัติ ๑ โสภณเจตสิก
๒๕ นี้เกิดประกอบได้กับจิตที่เป็นกุศลแต่อย่างเดียวกัน

ก. โสภณสาธารณะ ๑๕ คือ ๑ สัทธา ขรรษชาติที่เชื่อเลื่อมใสในเหตุผล
ตามสภาวะความจริง (๒) สติ ขรรษชาติที่ระลึกได้ในอารมณ์แยกแ่งกุศล (๓) หิริ
ขรรษชาติที่ละอายต่อบาปอกุศล (๔) โอตตัปปะ ขรรษชาติที่กลัวต่อบาปอกุศล (๕)
อโลภะ ขรรษชาติที่ไม่อยากได้และไม่ติดในอารมณ์ ๖ อโทสะ ขรรษชาติที่ไม่ปอง
ร้าย หรือไม่โกรธ (๗) ตัตตรมัจฉัตตตา ขรรษชาติที่วางเฉยอยู่ในความเป็น
กลาง (๘) กายปัสมัญญา ขรรษชาติที่สงบของเจตสิกจากอกุศล (๙) จิตตปัสมัญญา
ขรรษชาติที่ทำให้จิตสงบจากอกุศล (๑๐) กายลหุตา ขรรษชาติความเบาของเจตสิก
จากอกุศล (๑๑) จิตตลหุตา ขรรษชาติที่ทำให้จิตเบาจากอกุศล ๑๒ กายมุตตา
ขรรษชาติที่อ่อนโยนของเจตสิกในอารมณ์ที่เป็นกุศล (๑๓) จิตตมุตตา ขรรษชาติที่
ทำให้จิตอ่อนโยนในอารมณ์ที่เป็นกุศล (๑๔) กายกัมมัญญาตา ขรรษชาติที่ควรแก่
การงานของเจตสิกในอารมณ์ที่เป็นกุศล (๑๕) จิตตกัมมัญญาตา ขรรษชาติที่ควรแก่
การงานของจิตใจในอารมณ์ที่เป็นกุศล ๑๖ กายปาคูญญาตา ขรรษชาติที่คล่อง
แคล่วของจิตในอารมณ์ที่เป็นกุศล (๑๗) จิตตปาคูญญาตา ขรรษชาติที่คล่องแคล่ว
ของจิตในอารมณ์ที่เป็นกุศล (๑๘) กายชุกตา ขรรษชาติที่ทําเจตสิกให้มุงตรง
ต่ออารมณ์ที่เป็นกุศล (๑๙) จิตตชุกตา ขรรษชาติที่ทําจิตให้มุงตรงต่ออารมณ์
เป็นกุศล

โสภณสาธารณะ ๑๕ นี้เข้าประกอบกับจิตที่เป็นบุญกุศลทุกดวงไม่มียกเว้น

ข. วรรติ ๓ คือ (๑) สัมมวาจา พุทธิไม่ใช่นอกกุศล ได้แก่การเว้นวจี
ทุจริต ๔ (๒) สัมมากัมมันตะ กระทำงานดีโดยเว้นกายทุจริต ๓ (๓) สัมมาอาชวะ
ประกอบอาชีพสุจริต โดยเว้นวจีทุจริต ๔ และกายทุจริต ๓

วิริตี ๓ นั้นเข้าประกอบกับมหากุศลจิตได้คราวละ ๓ ดวง แต่เข้าประกอบ โลกุตตรจิตได้พร้อมกันทั้ง ๓ ดวง นอกจากนั้นแล้ววริตีเจตสิกไม่เข้าประกอบ

ค. อปัมมัญญา ๒ คือ (๑) กรุณา ขรรษชาติที่ส่งสารต่อสัตว์ได้รับทุกข์ (๒) มุทิตา ขรรษชาติที่ขยันติดต่อสัตว์ได้รับสุข

อปัมมัญญา ๒ นี้ เข้าประกอบกับ มหากุศลจิต มหากิริยาจิต และใน รูปาวจรจิตได้

ง. ปัญญาอินทรีย์ คือ ขรรษชาติที่รู้สภาพธรรมตามความเป็นจริง และทำลายความเห็นผิด เข้าประกอบกับโสภณจิตที่เป็นญาณสัมปยุตต์

หลักที่ควรจำเกี่ยวแก่โสภณเจตสิก คือ

(๑) โสภณดำชาวณะ ๑๘ เข้าประกอบจิตที่เป็นบุญกุศลทุกดวง

(๒) วิริตี เข้าประกอบได้เฉพาะมหากุศลจิตคราวละ ๓ ดวง แต่ถ้าเป็น โลกุตตรจิตแล้ว ต้องเข้าประกอบพร้อมกันทั้ง ๓ ดวง

(๓) อปัมมัญญา เข้าประกอบในมหากุศลจิตมหากิริยาจิต และในรูปาวจรจิตได้คราวละ ๓ ดวง

(๔) ส่วนปัญญาอินทรียนั้น เข้าประกอบกับโสภณจิตที่เป็นญาณสัมปยุตต์ได้ทั้งหมด

เจตสิก ๕๒ ดวงตั้งกล่าวแล้ว จัดเข้าในเบญจขันธ์ได้ คือ เวทนาเจตสิกเป็น เวทนาขันธ์ สัญญาเจตสิกเป็นสัญญาขันธ์ เจตสิกที่เหลือ ๕๐ ดวงเป็นสังขารขันธ์ ดัง นนจิตที่เกิดขจรบารมณครวงหงง ขนธิ ๕ กเกิด กล่าวคือ อารมณเป็นรูปขันธ์, เวทนาเจตสิก (การเสวยอารมณ) เป็นเวทนาขันธ์, สัญญาเจตสิก (ความรู้จำได้ซึ่ง อารมณ) เป็นสัญญาขันธ์, เจตสิกที่เหลือ (อันเกี่ยวแก่เจตนาความนึกคิดปรุงแต่งต่างๆ ในอารมณ) เป็นสังขารขันธ์, และจิตที่รู้อารมณเป็นวิญญาณขันธ์.

เจตสิกมีกิจทำจิตไปในลักษณะต่างๆ เป็นกุศล อกุศลและกลางๆ จิตมีการ รู้อารมณแต่อย่างเดียว คือสักแต่ว่ารู้ เป็นเพียงกิริยา แต่เหตุที่จิตมีรัก โลภ โกรธ

หลง ไปได้นั้น ก็เพราะเจตสิกเข้าประกอบให้จิตเป็นไป โลกเจตสิกอันมีลักษณะ
ปรารภณายากมีอยากได้ เรียกอีกอย่างว่า ตัณหา เป็นตัวลุ่มุทัย เป็นปัจจัยให้เกิด
ทุกข์ การจะพ้นทุกข์ได้จึงต้องประหาร โลกเจตสิกอย่างหยาบที่เกิดทางกาย วาจา ด้วย
ศีล อย่างกลางที่เกิดในใจด้วยสมาธิ และอย่างละเอียดที่เป็นอนุสัยนอนเนื่องอยู่ใน
สันดานด้วยวิบัติสันหาบัญญัติ การปฏิบัติที่จะให้หมดทุกข์ได้ จำต้องอาศัยอริยมัคค์ ๘
ซึ่งเป็นเจตสิก ๘ ตามตามข้อนั้นเองประหารตัณหา คือ โลกเจตสิกให้หมดไปแสดง
ให้เห็นว่าเจตสิกเป็นผู้เข้าประกอบทำจิตให้เป็นไปด้วยประการทั้งปวง

เจตสิกเข้าประกอบจิต

การที่จะทราบว่า จิตดวงใดมีเจตสิกอะไรเข้าประกอบรวมได้ ขอให้พิจารณา
ตามหลักเกณฑ์ที่กล่าวแล้วข้างต้น และที่นำมาสรุปไว้ในที่นี้ กล่าวคือ ในชั้นต้น
ต้องพิจารณาแบ่งจิตออกเป็นประเภทเสียก่อนว่า เป็นประเภทเหตุกจิต หรืออกุศล
จิต หรือโสภณ (กุศล) จิต แล้วจึงพิจารณาว่า มีเจตสิกอะไรเข้าประกอบตามลักษณะ
ดังต่อไปนี้

๑. ถ้าเป็นเหตุกจิต อัญญาสมาณาเจตสิก ๓๓ เท่านั้นที่เข้าประกอบตาม
ลักษณะ เจตสิกนอกจากนี้จะเข้าประกอบไม่ได้ ลักษณะการเข้าประกอบ คือ (๑)
ศัพท์จิตตสาธารณเจตสิก ๘ เข้าประกอบเหตุกจิตทุกดวง (๒) ปกิณณกเจตสิก ๖
ไม่เข้าประกอบจิตประเภททุกดวง เข้าประกอบแต่บางดวงเท่านั้น คือ ไม่เข้าประกอบ
ในทวิบัญญัติวิญญาณ ๓๐ (จักขุวิญญาณ โสทวิวิญญาณ ฯลฯ) แต่เข้าประกอบกับ
เหตุกจิตอีก ๘ ดวงได้บ้าง เช่น ปกิณณกเจตสิก ๔ ดวง คือ วิตก วิจาร อธิโมกข์
และวิริยะ (เว้นปีติและฉันทะ) เข้าประกอบในมโนทวาราวชชนจิตได้ เพราะลักษณะ
ของเจตสิก ๔ ดวงนั้นเข้ากันกับลักษณะของจิตดวงนี้ เหตุที่ปีติเจตสิกและฉันทะเจตสิกไม่
เข้าประกอบก็โดยมโนทวาราวชชนจิตไม่มีลักษณะยินดีพอใจในอย่างใด มีลักษณะอุ-
เบกขาเป็นกลางเฉย ๆ ปีติและฉันทะอันมีลักษณะยินดีพอใจจึงเข้าร่วมประกอบไม่ได้

๒. ถ้าเป็นอกุศลจิต ๑๒ เจตสิกเข้าร่วมประกอบตามลำดับ ดังนี้

(๑) ทัฬหจิตตสาธารณเจตสิก ๗ (๒) ปกิณณกเจตสิก ๖ (อาจเข้าประกอบหมดทั้ง ๖ ดวง หรือไม่หมดตามสภาวะ) (๓) โมหตุกะ ๕ (๔) ตรงนี้ต้องแยกอกุศลจิต ออกว่า เป็นโลภะ โทสะ หรือโมหะ ถ้าเป็นโลภมุขจิต โลภิกะ ๓ พวกโลภะก็เข้า ประกอบตามสภาวะ ถ้าเป็นโทสมุขจิต โทษตุกะ ๕ พวกโทสะก็เข้าประกอบตาม สภาวะ ถ้าเป็นวิวิกิจณาโมหมุขจิต วิวิกิจณาเจตสิก พวกโมหะก็เข้าประกอบ ถ้าเป็น อุทฺธัจจโมหมุขจิต โมหตุกะ ๕ พวกโมหะก็เข้าประกอบ และถ้าจิตใดเป็นสังขาริก ทัตตองมีการชกฺขุง ทัตฺตูกะ ๒ ก็ต้องเข้าประกอบด้วย

๓. แต่ถ้าเป็นโสภณ (กุศล) จิต ๕๙ เจตสิกย่อมเข้าประกอบตามลำดับ ดังนี้ (๑) ทัฬหจิตตสาธารณเจตสิก ๗ (๒) ปกิณณกเจตสิก ๖ (ตามสมควรกับ สภาวะ) (๓) โสภณสาธารณเจตสิก ๑๙ (๔) ถ้าจิตมหากุศลนั้นเป็นในขณะงดเว้น ไม่พุดปด สัมมาวาจา (วิรตี) เจตสิกเข้าประกอบ ถ้างดเว้นไม่ฆ่าสัตว์ เป็นต้น สัมมากัมมันตะ (วิรตี) เจตสิกเข้าประกอบ หรือมหากุศลจิตนั้นส่งสารทเห็นสัตว์ตกอยู่ใน ทุกข์ ภรรณา (อัปมัญญา) เจตสิกก็เข้าประกอบ หรือมหากุศลจิตในขณะนั้น พิจารณาเห็น อนิจฺจํ ทุกฺขํ อนตฺตา มัญญาเจตสิกก็เข้าประกอบ เป็นต้น การจะ เข้าใจสภาวะของจิตโดยถูกต้อง จำต้องอาศัยเจตสิกเป็นองค์รวมด้วยเสมอไป เจตสิก จึงมีสาระสำคัญต่อองค์ศึกษา

รูปปรมัตถ์

รูป คำนีโดยทั่ว ๆ ไปแล้วก็จะเข้าใจกันว่า ภาพที่ปรากฏแก่สายตาไม่ว่าจะเป็นสัตว์หรือวัตถุสิ่งของที่มองเห็นได้ จัดเป็นรูปทั้งนั้น แต่ในทางพระพุทธศาสนา “รูป” หมายถึงสภาวะที่ปรากฏเป็นอารมณ์ทางตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจ เช่น สัตว์เห็นเป็นอารมณ์ทางตา ได้ยินที่ไต่ย็นเป็นอารมณ์ทางหู กัดฟันเป็นอารมณ์ทางจมูก รดเป็นอารมณ์ทางลิ้น สัมผัสถูกต้องเป็นอารมณ์ทางกาย และรูปเช่นสังขมรูปทศคนก เป็นอารมณ์ทางใจ ทั้งหมดจัดเป็นรูปทั้งนั้น เป็นปรากฏการณ์ที่ยืนไหวหรือยอมจิตใจให้เข้าไปรู้ ไม่ได้หมายแต่เฉพาะรูปหรือภาพที่ปรากฏเป็นอารมณ์แก่จักขุปสาทแต่อย่างเดียวเท่านั้น

รูปสมุทเทศนีย์

รูปมีสภาวะเป็นลักษณะสำคัญ คือ แดกทำลายตั้งคงทนอยู่ไม่ได้ ชื่อว่า รูปแล้วต้องมีการแตกทำลายไปทั้งสิ้น ในพระพุทธศาสนาจำแนกไว้ทั้งหมด ๒๘ รูป คือ มหาภูตรูป ๔ และอุปาทายรูป ซึ่งอาศัยมหาภูตรูปอีก ๒๔

๑. มหาภูตรูป ๔ คือรูปที่เป็นใหญ่และปรากฏชัดเจน ได้แก่ ปรถวี อาโป เตโช วาโย และมีสภาวะลักษณะดังนี้

(๑) ปรถวี มีลักษณะอ่อนหรือแข็งเป็นปรมัตถ์สภาวะ ไม่ใช่ดินอย่างที่เข้าใจกันทั่ว ๆ ไป ดินที่เข้าใจกันทั่ว ๆ ไปนั้น เรียกว่า สัมมติปรถวี คราวใดที่กระทบถูกรูสึกแข็งหรืออ่อนเรียกว่า กระทบปรถวี

(๒) อาโป มีลักษณะไหลและเกาะกุม ไม่ใช่้ำตามธรรมดาซึ่งเรียกว่า สัมมติอาโป อาโปในมหาภูตรูปนั้นหมายถึงลักษณะที่มีการไหลและเกาะกุมเป็นสภาวะ เช่น อาโปมากก็ทำให้มีลักษณะไหลเกิดชนดงน้ำไหลในแม่น้ำลำคลอง ถ้าส่วนอาโป น้อยก็เกิดลักษณะยดเกาะกุมเช่นดินร่วน เอาน้ำพรมเพียงเล็กน้อยก็เกาะกุมกันเข้า เป็นก้อน

(๓) เตโช มีลักษณะร้อนหรือเย็น คือไม่ใช่ไฟธรรมดาที่เรียกว่า สมนมติ เตโช เตโชในมหาภูตรูป หมายถึงลักษณะร้อนหรือเย็นเป็นสภาวะ เช่น เตโชมากก็ทำให้ลักษณะร้อนเกิดขึ้น ถ้าน้อยก็ทำให้เกิดลักษณะเย็น

(๔) วาโย มีลักษณะไหลและเคร่งตึง คือ ไม่ใช่ลมตามธรรมดาที่เรียกว่า สมนมติวาโย วาโยในมหาภูตรูป หมายถึงลักษณะไหลหรือเคร่งตึงเป็นสภาวะ เช่น การเคลื่อนไหวหยุดนิ่งของอริยาบถเป็นไปด้วยอำนาจของวาโยธาตุเป็นต้น

มหาภูตรูปทั้ง ๔ นี้เกิดร่วมกัน อาศัยซึ่งกันและกัน และแยกออกจากกันไม่ได้

๒. อุปาทายรูป ๒๔ เป็นรูปที่ต้องอาศัยมหาภูตรูป จะเกิดขึ้นโดยลำพังหาได้ไม่ ได้แก่

(๑) ปสาทรูป ๕ คือ :-

- ก. จักขุปสาท ความใสที่สามารถรับเฉพาะรูปารมณ (รูป) ได้
- ข. โสตปสาท ความใสที่สามารถรับเฉพาะสัททารมณ (เสียง) ได้
- ค. ฆานปสาท ความใสที่สามารถรับเฉพาะคันธารมณ (กลิ่น) ได้
- ง. ชิวหาปสาท ความใสที่สามารถรับเฉพาะรสารมณ (รส) ได้
- จ. กายปสาท ความใสที่สามารถรับเฉพาะโณภูฐัพพารมณ (ความรู้สึกถูกต้อง) ได้

(๒) โคจรรูป ๔ คือ :-

- ก. รูปารมณ รูป คือ ดี (วรรณะ) ที่เป็นอารมณ
- ข. สัททารมณ เสียง ที่เป็นอารมณ
- ค. คันธารมณ กลิ่น ที่เป็นอารมณ
- ง. รสารมณ รส ที่เป็นอารมณ

โคจรรูปนี้โดยมากกล่าวว่ามี ๗ รูป คือ นับเอา ปญฺวีโณภูฐัพพารมณ การถูกต้องอ่อนแข็งที่เป็นอารมณ เตโชโณภูฐัพพารมณ การถูกต้องเย็นร้อนที่เป็น

อารมณ์ และ วาโยโณภูมิตัวอารมณ์ การถูกต้องไหวและเครื่องตั้งที่เป็นอารมณ์ รวม
เข้าด้วย แต่ธาตุ ทั้ง ๓ คือ ปฐวี เตโช วาโย มีอยู่ในมหาภูตรูปแล้ว

(๓) ภาวรูป ๒ คือ :-

ก. อิตถิภาวะ สภาวะแห่งความเป็นหญิง

ข. ปุริสภาวะ สภาวะแห่งความเป็นชาย

(๔) หทยรูป ๑ คือ หทยวัตถุ (หัวใจ) อันเป็นที่อาศัยของจิตและเจตสิก

(๕) ชิวตรูป ๑ คือ ชิวตนทรย์ ทวักษากัมมชรูป

(๖) อาหารรูป ๑ คือ โอิชาที่มีในอาหารที่บริโภคน

(๗) ปริเนทรูป ๑ คือ อากาศธาตุที่คั่นระหว่างรูปต่อรูป

(๘) วิญญูตติรูป ๒ คือ

ก. กายวิญญูตติ รูปที่แสดงออกมาให้รู้ความหมาย โดยทางกาย

ข. วจวิญญูตติ รูปที่แสดงออกมาให้รู้ความหมาย โดยทางวาจา

(๙) วิการรูป ๓ คือ

ก. ลหุตา ความเบาของรูป

ข. มุทุตา ความอ่อนลดยของรูป

ค. กัมมัญญูตา ความเหมาะสมแก่การงานของรูป

(๑๐) ลักษณะรูป ๔ คือ

ก. อุปุจยะ การเกิดขึ้นของรูป

ข. สันตติ การเกิดขึ้นดับต่อของรูป

ค. ชรตา ความเลื่อมความแก่ของรูป

ง. อนิจจตา ความแตกดับของรูป

ตั้งแต่มหาภูตรูปจนถึงอาหารรูป รวม ๑๘ รูป ชื่อว่า นิปผันนรูป เป็นรูป
ปรมาณโดยแท้และตั้งแต่ปริเนทรูปจนถึงลักษณะรูป รวม ๑๐ รูป ชื่อว่า อนิปผันนรูป
เป็นรูปพิเศษที่เกิดขึ้นโดยอาศัยรูปปรมาณ รูป ๒๘ นี้เกิดในร่างกายของสัตว์ทั้งหลาย

เช่น มหาภูตรูป ๔ เกิดอยู่ในร่างกายทั่วไป จักขุปสาทเกิดอยู่ในลูกตา อิตถิภาวะ หรือปรัถิภาวะ เกิดอยู่ที่ทวารภายในของหญิงหรือชาย วจจัญญิตเกิดที่ไตปาก เป็นต้น

รูปปรหมัตถ์ ๑๘ โดยแท้นั้น มีความหมายและชื่อเรียกดังต่อไปนี้ ๑. สภาวรูป เป็นรูปที่สัมผัสภาวะหรือดำเรัจด้วยสภาวะของตนเอง ๒. สลักขณรูป เป็นรูปที่มีลักษณะ อนิจจัง ทุกขัง อนตฺตา ๓. นิปผันนรูป เป็นรูปที่เกิดชนจากกรรม จิต อุตฺตอาหารเป็นสํมุจฺฐาน ๔. รูปรูป เป็นรูปที่ทำการเสื่อมสลายไป ๕. สัมมสนรูป เป็นรูปที่เอามาพิจารณาโดยความเป็น อนิจจัง ทุกขัง อนตฺตา ได้ตัวอย่าง จักขุปสาท เป็นรูป ๑ ในรูปปรหมัตถ์ ๑๘ มีความได้เป็นพิเศษเป็นสภาวะเฉพาะ (สภารูป) ในการรับรูปรารมณฺ์ (รูป) มีลักษณะของ อนิจจัง ทุกขัง อนตฺตา คือเกิดชนแลวก็ดับ ตั้งคงทนอยู่ไม่ได้ ไม่ใช่ตัวตน (สลักขณรูป) เป็นรูปที่เกิดชนจากกรรม (นิปผันนรูป) ย่อมมีการเสื่อมสลายไป (รูปรูป) และสามารถนำมาใช้พิจารณาเห็น อนิจจัง ทุกขัง อนตฺตา ได้ (สัมมสนรูป)

ส่วนอีก ๑๐ รูป ซึ่งไม่ใช่รูปปรหมัตถ์โดยแท้นั้น มีความหมายตรงกันข้ามและมชอ ดงน ๑. อสภารูป ๒. อสลักขณรูป ๓. อนนิปผันนรูป ๔. อรูปรูป และ ๕. อสัมมสนรูป กล่าวคือ รูปทั้ง ๑๐ น จะเกิดชนไดตองอาศัยรูปปรหมัตถ์โดยแท้นั้นเกิดชนก่อน รูปทั้ง ๑๐ นจึงเกิดตาม เช่น ปรัจเฉทรูป คือ ช่องว่างหรืออากาศธาตุ ทคนอยู่ในระหว่างรูปทุกรูป หรือระหว่างปรมาณู ถ้ารูปหรือปรมาณูไม่มีปรัจเฉทรูปก็ไม่มีได้ เพราะมีสภาวะตองอาศัยรูปอื่นเป็นสภาวะให้เกิด

รูปวิภาคนัย

รูปวิภาคนัย คือ การจำแนกรูปโดยพิสดาร มีการจำแนกโดยแบ่งออกเป็น ๓๑ คู่ หรือโดยชื่อตามสภาวะ ๘ ชื่อ ดังต่อไปนี้

รูปทั้ง ๒๘ แยกออกได้เป็น ๑๑ คู่ คือ

๑. { อชฌัตติกรูป รูปภายในมี ๕ คือ ปสาทรูป ๕
 พหิรรูป รูปภายนอก คือ รูปที่เหลือ ๒๓
 ที่ว่าเป็นรูปภายในนั้น มิได้หมายความว่า เป็นรูปที่เกิดภายในร่างกาย แต่หมายถึง
 ถึงคุณประโยชน์สำคัญ เพราะปสาทรูป ๕ เป็นส่วนใกล้ชิด สามารถช่วยเหลือให้จิต
 เกิดขึ้น ให้สัตว์รู้อารมณ์ทำอะไร ๆ ได้ ถ้าไม่มีปสาทรูป ๕ แล้ว ก็จะไม่ติดกับ
 ตักตา ส่วนพหิรรูปก็มีได้หมายความว่า เป็นรูปภายนอกในร่างกาย คงเป็นรูปในร่างกาย
 เช่นกัน แต่มีความสำคัญในร่างกายไม่เท่ากับปสาทรูป คือไม่มีหน้าทรวงมกิจการงาน
 กับจิตในการรู้อารมณ์ อชฌัตติกรูปคล้ายคนสนิทรับใช้ในบ้าน ส่วนพหิรรูป
 คล้ายคนนอกบ้านมาช่วยเหลือการงาน ซึ่งยอมไม่ได้รับความสนิทสนมเหมือนคนในบ้าน

๒. { วัตถุรูป รูปอันเป็นที่อาศัยของจิตและเจตสิก มี ๖ คือ ปสาทรูป ๕
 หทัยรูป ๑
 อวัตถุรูป รูปอันไม่ใช่ที่อาศัยของจิตและเจตสิก คือรูปที่เหลือ ๒๒
 ๓. { ทวารรูป รูปที่เป็นเหตุให้เกิดวิถจิต และกรรม มี ๗ คือ ปสาทรูป ๕
 วิญญัตติรูป ๒
 อทวารรูป รูปที่ไม่เป็นเหตุให้เกิดวิถจิตและกรรม คือ รูปที่เหลือ ๒๑
 วิถจิตที่เกิดขึ้นกต กายกรรม วิถกรรมที่เกิดขึ้นกต ต้องอาศัยทวารรูป ๗

เป็นเหตุ

๔. { อินทรีย์รูป รูปที่เป็นใหญ่เป็นผู้ปกครองโดยเฉพาะตามหน้าที่ มี ๘ คือ
 ปสาทรูป ๕ ภาวรูป ๒ ชิวติรูป ๑
 อนินทรีย์รูป รูปที่ไม่เป็นใหญ่ไม่เป็นผู้ปกครองโดยเฉพาะ คือ รูปที่เหลือ ๒๐
 อินทรีย์รูปนั้น มีลักษณะเป็นตัวของตัวเอง ปกครองดูแลควบคุมกิจการงาน
 ของตนด้วยตน ผู้อื่นเขาทำแทนไม่ได้ เช่น การเห็นเป็นหน้าที่ของจักษุปสาท แต่

โลตปด้าทจะเข้าทาหน้าทเห็นแทนจกขุปล้าทไม้ได้ ภาอรุบที่เป้นหญิง ภาอรุบที่เกดอยู่
ก็เป้นอิตถภาวะ จะเป้นปรัลภาวะไม้ได้ และชีวิตรุบ แต่กเป้นรุบเดยวทรักษากมมชรุบ
ให้ตงคทนอยู่ตามกาลกำหนด

- ๕. | โอปาริกรุบ รุบหยาบ ปรากฎได้ชัด มี ๑๒ คือ ปล้าทรุบ & วิลยรุบ ๗
- | สุขุมรุบ รุบละเอียด ไม่ปรากฎได้ชัด คือ รุบที่เหลอ ๑๖
- ๖. | สันติเกรุบ รุบโกล่ หมายถึงรุบที่รูได้งาย มี ๑๒ คือ ปล้าทรุบ &
   | วิลยรุบ ๗
- | ทูเรรุบ รุบโกล่ หมายถึงรุบที่รูได้ยาก คือรุบที่เหลอ ๑๖
- ๗. | สัปปฏิฆรุบ รุบที่กระทบกันไคมี ๑๒ คือ ปล้าทรุบ & วิลยรุบ ๗
- | อัปปฏิฆรุบ รุบที่กระทบกันไม้ได้ คือ รุบที่เหลอ ๑๖
- ๘. | อุปาทินนรุบ รุบที่มตณหาทฎฐิเป้นทยด เกดอกุคดและกุคดกรวม เรียกว่า
   | กมมชรุบ มี ๑๘ คือ ปล้าทรุบ & ภาอรุบ ๒ หทยรุบ ๑
   | ชีวิตรุบ ๑ อวินพิภกรุบ ๘ ปรีเฉทรุบ ๑
- | อนุปาทินนรุบ รุบที่มิได้เกดจากอกุคดและกุคดกรวม ได้แกรุบที่เหลอ ๑๐ คือ
   | ลัททรุบ ๑ วิการรุบ & ลักษณะรุบ & กดาวอกอย่างหนึ่ง ได้
   | แก่ จิตตชรุบ ๑๕ อุตชรุบ ๑๓ อาหารชรุบ ๑๒
- ๙. | สนิทัสสนรุบ รุบที่เห็นดวยตาได้ มี ๑ คือ รุบารมณ (ดี)
- | อนิทัสสนรุบ รุบที่เห็นดวยตาไม้ได้ คือ รุบที่เหลอ ๒๗
- ๑๐. | โคจรตคาหกรุบ รุบที่รบอารมณทางตา หู จมูก ลิ้น กาย มี ๕ คือ
   | ปล้าทรุบ &
- | อโคจรตคาหกรุบ รุบที่รบอารมณทางตา หู จมูก ลิ้น กาย ไม้ได้ คือ
   | ทเหลอ ๒๓

๑๑		อวินิปโกครูป	รูปที่แยกออกจากกันไม่ได้ มี ๘ คือ มหาภูตรูป ๔ รูปา-
			รรมณ์ คันธารมณฺ์ รตฺารมณฺ์ อาหารรูป
		วินิปโกครูป	รูปที่แยกออกจากกันได้ คือรูปที่เหลือ ๒๐

การจำแนกรูปออกโดยชื่อตามสภาวะ ๘ มัตถํ คือ รูป ๒๘ ทั้งหมด
 ที่กล่าวมาแล้ว ย่อมมีลักษณะ (๑) ไม่ประกอบด้วยเหตุ คือ ไม่มีโศภเหตุ
 โทสเหตุ โมหเหตุ อโศภเหตุ อโทสเหตุ อโมหเหตุ อย่างหนึ่งอย่างใดเกิดขึ้นแก่รูป
 รูปจึงเป็น อเหตุกะ คือไร้เหตุ (๒) รูปเกิดขึ้นได้ต้องประกอบด้วยปัจจัยปรุงแต่ง มี
 กรรม จิต อุตฺ อาหารเป็นสมุฏฐาน รูปจึงเป็น สปัจจัยยะ ประกอบด้วยปัจจัย
 (๓) รูปเป็นอารมณ์ของธาตุระมี กามาสวะ ภวาสวะ ทิฏฐาสวะและอวิชชาสวะ รูป
 จึงเป็น สาสวะ (๔) รูปมีการปรุงแต่งด้วยปัจจัย ๔ คือ กรรม จิต อุตฺ อาหาร รูป
 จึงเป็น สังขตฺ ถูกปรุงแต่งขึ้น (๕) รูปเป็นโลกียกรรมเนื่องอยู่ในสังขารโลก รูป
 จึงเป็น โลกียะ (๖) รูปเป็นอารมณ์ของกามตณฺหาอย่างเดียวก รูปจึงเป็น กามาวจร
 (๗) รูปไม่สามารถรับรู้อารมณ์ได้ รูปจึงเป็น อนารัมมณะ และ (๘) รูปไม่ใช่กรรม
 ที่ต้องระจัดหรือปราบ เช่น อกุกฺลกรรม รูปจึงเป็น อปฺปหาตฺัพพะ ไม่ใช่กรรมที่
 ควรปราบ

รูปสมภูฐาน

รูปสมภูฐาน คือ เหตุหรือปัจจัยที่ทำให้รูปเกิด มี ๕ อย่าง ได้แก่ กรรม
จิต อุต อาหาร แต่อย่างไรอย่างหนึ่งเป็นเหตุให้เกิดรูป

กรรม การกระทำทางกาย วาจา ใจ เป็นกุศลหรืออกุศลที่ได้กระทำมาแล้ว
ย่อมทำให้เกิดกัมมชรูปอยู่ทุกขณะจิต นับตั้งแต่ปฏิสนธิขณะเป็นต้นมา กรรมหมายถึง
เจตนากรรมในจิต ๒๕ ดวง คือ เจตนาในอกุศลจิต ๑๒ มหากุศลจิต ๘ และรูปาวจร
กุศลจิต ๕ รูปที่เกิดจากกรรมสร้างนั้น เรียกว่า กัมมชรูป มี ๑๘ รูป ได้แก่ ปสาท
รูป ๕ หทยรูป ๑ ภาวรูป ๒ ชีวิตรูป ๑ อวินิพโยกรูป ๘ และปริเฉทรูป ๑ (ตา
หู จมูก ลิ้น กาย ใจ หวัง ฌาย ฌึง ชีวิต ดิน น้ำ ไฟ ลม ดี กลิ่น รส
อาหาร และอากาศ) กัมมชรูปนี้เกิดพร้อมรวมมากับปฏิสนธิจิตตั้งแต่ครั้งแรก และ
จะดับไม่เกิดก่อนหน้าตาย (จิต) ๑๗ ขณะ คือ ก่อนดับจิตตาย ๑๗ ขณะจิต กัมมชรูปหยุด
สร้างรูป

แท้จริงกรรมคือเจตนาทั้งหมดมี ๓๓ ได้แก่อกุศล ๑๒ มหากุศล ๘ รูปาวจร
กุศล ๕ อรูปาวจรกุศล ๔ และ โลกุตตรกุศล ๔ แต่เมื่อกด้าวถึงรูปก็ต้องเข้าใจว่า
เป็นรูปชั้นในบัญญัติไวการภูมิ หรือเอกไวการภูมิ อรูปาวจรกุศล ๔ เป็นจิตที่ปราศ
จากความต้องการรูป ด้วยอำนาจแห่งวิราคภาวนา จึงไม่ทำให้กัมมชรูปเกิด ส่วน
โลกุตตรกุศล ๔ หรือมคค์ ๔ นั้นเป็นจิตที่ทำลายภพชาติ กัมมชรูปคือตัวภพชาติ
โลกุตตรกุศล ๔ จึงไม่ทำให้กัมมชรูปเกิด ดังนั้นจึงเหลือจิตเพียง ๒๕ ดวงที่ทำให้
กัมมชรูปเกิดเป็นภพชาติ

จิต ที่เป็นสมุฏฐานให้รูปเกิดมี ๗๕ ดวง คือ อกุศล ๑๒ อเหตุกะ ๘ (เว้นทวิบัญญัติวิญญาณ ๓๐) กามโสภณ ๒๔ รูปาวจร ๑๕ อรูปาวจรกุศล ๔ และ อรูปาวจรกิริยา ๔ โลกุตตระ ๘

รูปที่เกิดจากจิต เรียกว่า จิตตชรูป มี ๑๕ รูป คือ วิญญาณรูป ๒ วิการรูป ๓ สัตถรูป ๓ อวินิพโกกรูป ๘ และปริเนทรูป ๓ เช่น การประณมมือให้วจาจากพุท การเดิน การยืน อริยาบทต่าง ๆ ฯลฯ เกิดขึ้นจากจิตบงการและเป็นจิตตชรูป จิตตชรูปนี้เกิดขึ้นมาตั้งแต่อุปาทะขณะของปฐมภวังค์ ตลอดเรื่อยไปจนถึงจุติจิต (ตาย) เหตุที่เว้นทวิบัญญัติวิญญาณ ๓๐ และรูปาวจรวิบาก ๔ ว่าไม่เป็นสมุฏฐานให้จิตตมรูปเกิด ก็เพราะทวิบัญญัติวิญญาณ ๓๐ เป็นวิบากจิตที่กาดังอ่อน ส่วนอรูปาวจรวิบาก ๔ เป็นตัวอรูปภพที่ปราศจากรูป จึงไม่สามารถทำให้จิตตชรูปเกิดได้

อตุ ความเย็นร้อนทำให้อตุชรูปเกิดภายในสัตว์ทั้งหลาย อตุชรูปเกิดอยู่ทุกขณะจิตนับตั้งแต่ฐิตขณะของปฏิสนธิจิตเป็นต้นมา อตุชรูปภายนอกมีอยู่ในดินฟ้าอากาศ ภูเขา ต้นไม้เป็นต้น ส่วนอตุชรูปภายใน ได้แก่แก๊สขณะเย็นร้อนที่เกิดขึ้นในชั้นรัตนदानของสัตว์

รูปที่เกิดด้วยอตุมี ๑๓ รูป คือ วิการรูป ๓ สัตถรูป ๓ อวินิพโกกรูป ๘ ปริเนทรูป ๓ อตุชรูปภายในเกิดตลอดไปจนจุติจิตดับ แล้วอตุภายนอกก็เกิดมีในซากศพพบน

อาหาร โยชะที่เกิดจากอาหารที่กินเข้าไป เป็นเหตุให้เกิด อาหารชรูป อาหารชรูป คือ รูปที่เกิดจากอาหารมี ๑๒ รูปด้วยกัน ได้แก่ วิการรูป ๓ อวินิพโกกรูป ๘ ปริเนทรูป ๓ เช่น วิการรูป ๓ คือ อากาเวา อ่อนโยน คดอง

แคล้ว ย่อมอาศัยอาหารรูปเป็นสมุฏฐาน มีฉนั้นแล้ว ลักษณะเช่นนั้นจะไม่เกิดเป็นต้น
อาหารรูปเกิดทำการเพียงร่างกายอยู่ทุกฐิติขณะ

กรรม จิต อุตฺ อาหาร เป็นสมุฏฐานของรูป พอจะเห็นได้ดังนี้ ในขณะที่
ทศตวรรษมชดตอยู่ ไม่ว่าจะนั่งนอนยืนเดินพูดจาทำการงานประการใด สมุฏฐานทั้ง ๕
ย่อมเป็นปัจจัยอยู่เต็มอ กล้าวคือ กรรมกกำลังสร้างกัมมรูปไปตามวิบากของกุศลแล
อกุศล ที่ได้กระทำไว้ จิตกกำลังสร้างจิตตรูปให้ยื่นหรือทำการงาน อุตฺกกำลัง
สร้างอุตฺตรูปให้เกิดความร่อนอบอ่อน ทำให้ร่างกายเบาอ่อนไวอ่อนโยน เหมาะสมที่จะ
ประกอบกิจการงาน และอาหารกกำลังสร้างอาหารรูปให้เกิดพลังกำลัง ทำให้รูปเบา
อ่อนโยน เหมาะสมที่จะประกอบกิจการงาน รวมความว่าสมุฏฐานทั้ง ๕ ประ
ชุมรวมกันเป็นปัจจัยแก่รูปอยู่ในทุกขณะจิต

รูปยังมีกล่าวต่อไปอีกหลายอย่าง เกินความหมายที่จะลงในหนังสือนี้ เพื่อ
ความเข้าใจในเบื้องต้น ถ้ามีความประสงค์จะทราบโดยละเอียดถ้วน ขอได้โปรด
ศึกษาจากตำราพระอภิธรรมปริจเฉทที่ ๒

นิพพานปรมัตถ

นิพพาน เป็นสภาวะธรรมที่เข้าถึงได้ มีอยู่โดยเฉพาะ เป็นอสังขตธรรม
พ้นไปจากรูปนามชนฺช ๕ เทียงไม่มีดับ และเป็นสัณตังงบจากกิเลส เป็นธรรมที่ไม่ใช่
จิต เจตสิก รูป นิพพาน มีความหมายก่าจตธรรมชาติทพนจากเครื่องเกยวโยง คือ
ตณหา เพราะตณหาน้อยอมเกยวโยงสัตว์ในภพเก่า ให้ติดต่อกันกับภพใหม่เรื่อยไป

ถ้าว่าโดยสภาวะลักษณะแล้ว นิพพานกมอย่างเดยวคือ สันตสุข แต่ถาว่า
โดยปริยายแห่งเหตุกมี ๒ คือ (๑) สอุปาทิเสสนิพพาน หมายถึงพระอรหันต์

ประหารกิเลสได้หมดแล้ว แต่ยังมีชีวิตอยู่ คือ ยังมีวาท และ กัมมชรูปเหลืออยู่

(๑) อนุภาทิสเสสนิพพาน หมายถึงพระอรหันตที่ปรินิพพานแล้ว โดยไม่มีวาท และกัมมชรูปเหลืออยู่

ถ้าว่าโดยอาการแล้ว นิพพานมี ๓ คือ (๑) อนิมิตตนิพพาน ไม่มีนิมิต เครื่องหมายรูปร่างต้นฐานอย่างใดเลย เป็นนิพพานของผู้บรรลุดังด้วยการเพ่ง อนิจจานุปัตตสนา (๒) อัปปณิหิตนิพพาน ไม่มีอารมณ์ที่น่าปรารถนาและไม่มีตัณหา เป็นตัวต้องการอยู่ในนิพพาน เป็นนิพพานของผู้บรรลุดัง โดยการเพ่งทุชานุปัตตสนา และ (๓) สุตยญตนิพพาน ตูญฺสํจากกิเลสและนามรูป ไม่มีอะไรเหลือเป็นนิพพานของผู้บรรลุดังโดยการเพ่ง อนัตตานุปัตตสนา

กิจของจิต

ท่านแสดงหน้าที่การงานของจิตไว้เป็น ๑๔ กิจ โดยอธิบายว่า การงานต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับกายและวาจา เช่น การเดิน การพูด การฆ่าสัตว์ หรือการลักขโมย ต้องอาศัยจิตอันประกอบด้วยสหชาติธรรม (ที่เกิดร่วมด้วย) คือ เจตสิกเป็นผู้ควบคุมสั่งให้ทำ การงานนั้นจึงจะสำเร็จได้ ส่วนการงานที่เกี่ยวกับใจ คือการนึกคิดเรื่องราวต่างๆ เช่น คิดเบียดเบียนไม่ยอมให้เขาได้สุขสบาย เป็นต้น จิตและเจตสิกเป็นผู้กระทำเอง ขอนแสดงว่าจิตและเจตสิกย่อมมีกิจหรือหน้าที่การงานของตน ๆ อยู่ จะเกิดขึ้นเฉย ๆ โดยไม่ทำหน้าที่การงานนั้นย่อมไม่มี กิจของจิต ๑๔ อย่าง คือ :-

๑. ปฏิสนธิกิจ ทำหน้าที่สืบต่อภพให้ คือ ทำให้สัตว์เกิดขึ้นในภพ ในชีวิตหนึ่ง ๆ ของมนุษย์หรือสัตว์ ปฏิสนธิจิตเกิดขึ้นครั้งเดียว ในอันดับแรกแล้วกับ

๒. ภวังกจิต ทำหน้าที่รักษาภพชาติให้คงอยู่จนเท่าที่อายุตั้งขารจะอยู่ได้ในภพที่ปฏิสนธิขึ้น เกิดขึ้นต่อจากปฏิสนธิจิต มีการเกิดดับนับครั้งไม่ถ้วนไปจนถึงจุติจิต (ตาย)

๓. อารัมภณิกจิต ทำหน้าที่รับอารมณ์มากระทบทุกครั้ง เกิดดับนับครั้งไม่ถ้วน

๔. ทสฺสณิกจิต ทำหน้าที่เห็น เกิดดับทุกขณะที่เห็น

๕. สฺวณิกจิต ทำหน้าที่ได้ยิน เกิดดับทุกขณะที่ได้ยิน

๖. มานยิกจิต ทำหน้าที่รู้สึก เกิดดับทุกขณะที่รู้สึก

๗. สํายนิกจิต ทำหน้าที่รู้รส เกิดดับทุกขณะที่รู้รส

๘. ผุสฺสณิกจิต ทำหน้าที่รู้ตั้งแต่มารกระทบกาย มีเขนรอนเป็นต้น เกิดดับทุกขณะกระทบ

๙. สัมปฏิจจนิกจิต ทำหน้าที่รับอารมณ์ต่อมาจากจักขุวิญญาณ โสตวิญญาณ ฆานวิญญาณ ชิวหาวิญญาณ กายวิญญาณ เกิดดับทุกขณะที่อารมณ์กระทบ

๑๐. สันตรณิกจิต ทำหน้าที่พิจารณาอารมณ์ที่รับมาจากสัมปฏิจจนิกจิต เกิดดับทุกขณะที่อารมณ์กระทบ

๑๑. โวฏฐัพพนิกจิต ทำหน้าที่จําหรือตัดต้นอารมณ์ที่สันตรณพิจารณาแล้ว เกิดดับทุกขณะที่อารมณ์กระทบ

๑๒. ชวนิกจิต ทำหน้าที่ปล่อยอารมณ์ตามที่โวฏฐัพพนจิตกำหนด เกิดดับทุกขณะที่อารมณ์กระทบ

๑๓. ตทาลมพนิกจิต ทำหน้าที่รับอารมณ์ที่เหลือจากชวนะ เกิดดับเฉพาะบางอารมณ์มากระทบ

๑๔. จุติกจิต ทำหน้าที่สิ้นจากภพเก่า คือทำลายสัตว์หรือตั้งขารให้พ้นไปจากการที่จะตั้งอยู่ในภพนั้นๆ ในชาติหนึ่งๆ ของมนุษย์และสัตว์เกิดขึ้นครั้งเดียวแล้วดับ

จิตเกิดและดับ

จิตนวมลักษณะรูอารมณ์ทมากระทบอารมณ์ใดเกิดขึ้น การรูอารมณ์นั้น
 เรียกว่าจิต เช่นการกระทบจักขุปสาทเกิดการเห็น การเห็นนั้นคือจิต แลวจิตหรือการ
 เห็นนั้นดับไป เมื่อเป็นเช่นนั้นจิตกมได้มีสภาพตั้งทรงอยู่ หากแต่มีการเกิดดับตามนาม
 รูปอยู่ทุกขณะ และก็มีใช้เป็นจิตดวงเดียวกัน กล่าวคือ เมื่อมีอารมณ์มากระทบ จิตดวง
 แรกก็เกิดชนรบอารมณ์นั้นแล้วดับไป และในการดับไปยังมีอำนาจช่วยอุดหนุนเป็น
 ปัจจัยให้แก่ธรรมที่เป็นพวกเดียวกันอันได้แก่จิตดวงที่ ๒ ให้เกิดชนรบช่วงดับต่อไปแล้วก็
 ดับลง แลวจิตดวงที่ ๓ ก็เกิดชนรบช่วงดับต่อไป และกดับลงเช่นเดียวกัน จิตดวงที่ ๔
 ก็เกิดชนรบดับต่อไป เป็นอยู่อย่างนั้นจนหมดวิถีของจิต เหมือนอย่างนางที่อยู่ในสระ
 เมื่อเอาก้อนหินโยนลงไปกลางสระ คลื่นลูกแรกเกิดชนแล้วก็เลือนจะหายไป คลื่นลูก
 ที่ ๒ ดับต่อและเมื่อเลือนจะหายไป คลื่นลูกที่ ๓ ก็เกิดชนดับต่อไปอีกเป็นดังนั้นจนกว่าจะ
 เลือนหายไปหมด การเกิดดับของจิตเป็นไปอย่างรวดเร็วยากที่จะหาอะไรมาเปรียบเทียบ
 ได้แม้กระทั่งไฟฟ้าที่เกิดดับอยู่ในหลอด ไฟอันมีความเร็ว อย่างที่ไม่อาจมองเห็นการเกิด
 ดับด้วยสายตาดูด้วยนัย ก็ยังมีความเร็วห่างไกลจากความเกิดดับของจิตอยู่มาก ขณะที่
 อารมณ์มากระทบอันเป็นปัจจุบันนั้น จิตมีการเกิดดับ ๑๗ ครั้ง จึงเป็นเหตุให้บุคคลไม่
 น้อยเข้าใจผิดว่าจิตอมัยูเพียงดวงเดียว ปราภฏอยู่ทรงอยู่ไม่สูญสลาย ทงนเพราะสันตติ
 คือกความเกิดดับของจิตเกิดดับสืบเนื่องติดต่อกันเร็วมาก พระคัมภีร์มหาปฐฐานกล่าววว่า
 จิตดวงแรกเกิดชนและดับไปนั้น เป็นอนันตรปัจจัย (เหตุ) แก่จิตดวงที่ ๒ ที่เป็นอนันตร
 ปัจยุบบัน (ผล) นั้นในขณะที่เดียวกันก็เป็นอนันตรปัจจัย (เหตุ) ให้เกิดจิตดวงที่ ๓ ต่อ
 ไปอีก สืบสวนกันต่อไปเช่นนี้ โดยไม่มีเวลาหยุดหรือเว้นว่างเลย สัมเด็จพระสัมมา
 สัมพุทธเจ้าได้ทรงตรัสว่า วิญญาณอนิจจัง วิญญาณคือจิตไม่เที่ยงเกิดดับอยู่เสมอ

จิตเป็นนามธรรม มีการเกิดดับเป็นล้นตด้อยเมื่อยังเป็นดังชดชกรรม ไม่ใช่
 Soul หรือ ดวงวิญญาณอย่างทีบุคคลโดยมากเข้าใจว่าเป็นอิตตาตตตทวงสภาพอยู่
 ชวนรนครไม่เปลี่ยนแปลง นอกจากมีการเกิดดับเป็นล้นตดแล้ว จิตแต่ดวงยังมี
 สภาพรู้อารมณ์ แต่ขณะอารมณ์เดียว—จะรู้มากกว่าอารมณ์หนึ่งในขณะจิต
 หนึ่งหาได้ไม่ เช่น การนั่งถึงเด็กทโรงเรียน อารมณ์เด็กกระทบจิตกรุเฉพาะ
 เด็กอย่างเดียวดับไป แล้วอารมณ์โรงเรียนกระทบจิต จิตรู้เฉพาะโรงเรียน
 เป็นต้น การทเข้าใจว่า จิตนั่งถึงเด็กและนั่งถึงโรงเรียนด้วยในคราวเดียวพร้อมกัน
 และเป็นจิตดวงเดียวกันนั้น หาใช่ความจริงไม่ ขอให้พิจารณาดง่าย ๆ จะเห็นว่า
 สัญญาความจำเด็กนั้นอย่างหนึ่ง และสัญญาความจำโรงเรียนนั้นเป็นอีกอย่างหนึ่ง
 ลักษณะของอารมณ์ต่างกันอยู่ จะซ้อนเป็นสองอยู่ในขณะจิตเดียวกันไม่ได้ เหตุ
 ททำให้เข้าใจว่า จิตดวงเดียวกันคิดในอารมณ์ทั้งสองได้ในคราวเดียวกันนั้น เป็น
 เพราะจิตมีล้นตตเกิดดับล้นตอกันเร็วมาก จึงทำให้เห็นไปว่าเป็นจิตดวงเดียว ซึ่ง
 ความจริงนั้นในอารมณ์ที่นั่งถึงโรงเรียน และเด็กดังกล่าวแล้ว ตามสภาพมีจิต
 ดวงอื่น ๆ เกิดดับคนอยู่อกมาก

